

Жолдошов М.А.

**КЫРГЫЗ КООМУНДАГЫ АЯЛДАРДЫН УКУКТУК АБАЛЫ ЖАНА КЭЭ БИР
УКУКТАРЫНЫН БУЗУЛУШУНУН СЕБЕПТЕРИ**

Жолдошов М.А.

**ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИН В КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ
И ПРИЧИНЫ НАРУШЕНИЯ ИХ НЕКОТОРЫХ ПРАВ**

M.A. Zholdoshev

**THE LEGAL STATUS OF WOMEN IN KYRGYZ SOCIETY AND THE REASONS
FOR VIOLATIONS OF CERTAIN RIGHTS**

УДК: 947.1:43.672

Макалада, учурдагы аялдардын укуктук абалынын мыйзамдарда бекитилиши ошондой эле, алардын ишке ашуусундагы кээ бир тоскоолдуктар чагылдырылат.

В статье рассмотрено закрепления прав женщин по законодательству КР. Также сделана попытка рассмотрения проблем, возникающих в процессе реализации их прав.

The article is devoted to the women's right, positions which are given in laws and some prevention in their fulfillment.

Акылмандардын, «аялдарын коргобогон коомду, мамлекетти басып алуу жеңил» деген улуу сөзүнүн мааниси, жашообузда аял затынын орду канчалык жогору экенин айгинелейт. Коомго, элге кызмат кылуу, ата-мекенди сактоо айымдарды коргоодон башталуусуна бир нече себептер бар:

- биринчиден, аял бул – эне. Биздин оюбузча, коом үчүн жакшы иш кылуу - энеге жасаган мамиледен башталат. Мухаммед (САВ) пайгамбарыбыз «бейиш энелердин таманынын астында» деген хадис калтыруусу бекеринен эместир. Эң ыйык эсетелген апасын сыйлаган инсандан, туугандарына, ата-журтуна кызмат кылат деп, үмүттөнсөк болот. Ал эми, энесин урматтабаган, башка эч кимге көмөк көрсөтө албайт. Андайлар коом үчүн пайда эмес, тескерисинче, зыян алып келишет. Демек, мекенчилдик - өзүнүн энесине, эл-жерине, башка адамдарга кызмат кылуу менен коштолот.

- экинчиден, аял бул – эжебиз, карындашыбыз, кызыбыз. Туугандыкты туу туткан кыргыз эли үчүн, бир туугандар, эң кымбат адамдардын катарын толуктайт. Кымбат баалуулуктарга кандай аяр мамиле жасоо менен сактаган болсок, эже-карындашыбызды, өз кыздарыбызды жаман сөз, жаман көздөн ошондой коргоого милдеттүүбүз.

- үчүнчүдөн, аял бул – сүйгөн жарыбыз. Инсандын жашоосундагы, «жаратуучу» тарабынан салынган эки касиет түгөй табууну милдеттендирет. Алар: бардык тирүү жаныбарлар сыяктуу тукум улантуу зарылдыгы, ошондой эле адамдын жалгыз жашоого ыңгайлашпаган социалдык жандык

болгону¹²⁸. Буларды эске алганда, үй-бүлө куруу табигаттын негизги мыйзамдарынын бири десек болчудай. Анын негизинде, балдардын апасы, өмүр шериги болгон жубайга, төш каккан азаматтын баары муктаж. Натыйжада, бири-бирин камкордукка алууну милдеттендирген, үй-бүлө куралат. /Йдүн куту болгон өмүр жолдошун коргоп калбаган жаран, өз балдарына, келечегине, акырында барып коомуна зыян келтирет.

- төртүнчүдөн, аял бул – келишимдүү, назик, өзүн толук коргой албаган зат, андыктан коом тарабынан коргоолуусу шарт. Башкаларга татыктуу мамиле жасоону талап кылган, адамгерчилик деген баалуулук бар. Эң акырында, аял затын адам катары камкордукка алуу зарыл.

Жогорку мазмундуу сөздөр аркылуу, аялдын коомдогу ордун эсептеп, аларды камкордукка алуу зарылчылыгын табууга аракет жасап өтгүк. Бул макаладагы максатыбыз, энелерибиздин жашоодогу ээлеген ордун эле көрсөтүү эмес, учурдагы кыргыз коомундагы аялдардын укуктук жана социалдык абалына эң негизгиси, кандай чөйрөдө коргоого муктаж экенине токтолуп өтмөкчүбүз.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында: «Кыргыз Республикасында эркектер менен аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ» деп так көрсөтүлгөн¹²⁹. Баш мыйзамда, гендердик тендүүлүк атайын принцип катары каралуусу, соңку ченемдик актыларда тең укуктуулук сакталуусун шарт кылат. Андан сырткары «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктарды, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоону кепилдикке алуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы иштейт. Аталган мыйзам төмөнкүлөрдү кепилдикке алат:

- 1) Мамлекеттик жана муниципалдык кызматка алынуудагы гендердик тендикти.
- 2) Эркектер жана аялдардын бирдей шайлоо укуктарына ээ болуусун.
- 3) Ишмердүүлүк жүргүзүүгө бирдей мүмкүнчүлүк түзүүнү.

¹²⁸ Теория государства и права / Под ред. Бабаева В. К. – М., ЮРИСТ. 1999. -161-Б.

¹²⁹ Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 16-берене, 4-пункт. – Б., 27. 06. 2010.

4) Социалдык кызматтардан жана социалдык коргоодон бирдей пайдалануу укугун.

5) Эмгек акынын бирдей болуусун.

Эсептеп өтүлгөн кепилдиктерден сырткары, коомдук жашоонун баардык чөйрөлөрүндө теңдүүлүктү сактоого мамлекет тарабынан алымдуу иштер жүрүүдө. Мамлекеттик органдардын кадрдык курамында бир жыныстагылардын көпчүлүктүү түзбөөсү каралган (70%дан ашпоосу)¹³⁰. Мындай эреженин мыйзам ченемдеринде чагылдырылышы жана иш жүзүнө ашуусу, аялдардын кызыкчылыгын колдоорунда шек жок.

Кыргызстанда эркек менен аялдын тендиги сакталаарын укуктук актыларыбыздан билүүгө болчудай. Мыйзам көрсөткөндөн башка учурларда, инсан катары дагы, апаларга, эже-карындаштарга сый-урмат көрсөтүү менен мамиле жасалуусун билебиз. Бирок, айымдарды мамлекеттин мыйзамдары менен куралдандырса да, табигаттын мыйзамына баарыбыз каршы тура албайбыз. Аял заты табигатынан алсыз жаралгандан кийин, күчтүү эркекке эч качан тең келе албасы турган кеп. Өзүнүн үстөмдүк абалынан пайдаланып, үй-бүлөдө эркектер тарабынан, жубайларына зомбулук көрсөтүлгөн учурлар көп кездешет. Статистикага ылайык, жылына эки миңге жакын үй-бүлөдөгү зомбулук факттары катталат. Эксперттердин айтуусунда, бул расмий маалымат толук кандуу эмес. Анткени, чыныгы көрсөткүч мындан бир нече эсе жогору¹³¹.

Эми үй-бүлөдөгү зомбулукка укуктук баа берүүгө аракет жасайбыз. Жалпысынан аларды мыйзам үчкө бөлүп карайт¹³²:

1. үй бүлөдөгү күч колдонулган зомбулук – үй бүлөнүн бир мүчөсүнүн экинчисин атайын кыйноосу, болбосо уруп-согуусу, ден соолугуна зыян келтирүүсү.

2. үй бүлөдөгү психикалык зомбулук – үй бүлөнүн бир мүчөсүнүн үй-бүлөнүн экинчи мүчөсүнүн ар-намысын жана кадыр-баркын атайылап кордоосу же аны коркутуу, мазактоо, коркок билишке алуу аркасында анын өмүрү, же ден соолугу үчүн коркунучтуу укук бузууларды жасоого мажбурлоо.

3. үй бүлөдөгү сексуалдык зомбулук - бир үй бүлө мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнүн жыныстык кол тийгистигине жана жыныстык эркиндигине кол салуучу жосун, ошондой эле үй бүлө мүчөсүнүн жашы жете элегине карата сексуалдык мүнөздөгү аракет.

Эң негизгиси, эркектер тарабынан уруп сабоо аркылуу физикалык зыян жеткирүү. Кыргыз Республикасында бул көрүнүштөргө мыйзамдын көз карашы кандай? Албетте, демократиялык, укуктук

мамлекетти куруу жолуна түшкөндөн кийин, адам эң жогорку баалуулук катары корголот. Аялдар алардын катарында. Мындай зомбулук аракеттерди жасагандар Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин VII бөлүмүнүн (инсанга каршы кылмыштар) тийиштүү беренелери менен жоопкерчиликке тартылышат. Бирок, өкүнүчтүүсү, жабырлануучулардын атайын органдарга арыз менен кайрылбай коюп, же кайрылган учурда кылмыш иши козголбой калып, зөөкүрлөр жаза албай калууда. Буга төмөнкү себептер түрткү болот:

1) - кыргыз аялдары үчүн үй-бүлө – жашоодогу негизги баалуулук. Балдары, же кадыр баркы үчүн, кээ бир үстөмдүк мамилеге чыдашы мүмкүн. Бул, патриархат эрежелерине, ар-намыска таянып, байыртадан калыптанган кыргыз элиндеги кадимки көрүнүш.

2) - турмуштук тандоонун жоктугу. Албетте, ажырашуу жагымсыз көрүнүш, анткени менен турмушта болот. Ажырашуудан соң, аялдар үчүн, башка турмуш куруу мүмкүнчүлүгү аз. Жашыруун эмес, эркек адам каалаган учурда кайрадан үй-бүлө күтө алат, ал эми аял кишиде мындай мүмкүнчүлүк дээрлик жокко эсе. Түгөйсүз жашоо азырынча, коомдо одоно көрүнүш катары бааланат.

3) - укук коргоо органдарынын салкын мамилеси. Арыз менен кайрылган учурда дагы, чара көрүүчү органдардын кызмат адамдары калыптанган көз карашка (үй бүлөдө жаңжал болуп турат, негизгиси аны сактоо) таянып, аяр мамиле жасашат. Акыркы он беш жыл ичинде, аялдарга жасалган 21530 зомбулук факттары боюнча кылмыш ишин козгоодон баш тартуу болгон¹³³. Албетте, жаза жок болсо, зомбулук аракеттер улануусу мүмкүн.

4) - кээ бир аялдардын укуктук билимсиздиги. Укуктук маалыматы жетишсиз болгондор, укук коргоо органдарына кайрылышпайт. Үй-бүлөдөгү зомбулукту, кадимки турмуштук жагдай катары түшүнүшөт. Аталып өткөндөр, аялдарды аргасыз абалга алып келип, баарына кайыл болуп жашоосуна шарт түзөт.

Андан соңку зомбулук менен коштолгон, талаш-тартыш жараткан маселе – кыз ала качуу. Коомчулук арасында кээ бирлери кыргыздын каада-салты десе, кээ бирлери кылмыш дешет. Юридикалык талдоо жүргүзсөк: никеге катталуу үчүн, эркектин жана аялдын эки тараптуу макулдугу талап кылынат¹³⁴. Бул принциптин бузулуусу, укук бузууга тагыраагы, кылмышка алып келет. Эгерде, аялдын эркинен сырткары, мажбурлап ала качуу жолу менен, никеге тартууга аракет жасаган болсо, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 155-беренесине ылайык жоопкерчиликке тартылат. Демек, укуктук көз караш боюнча ала качуу – кылмыш. Ал эми кыргыздын каада-сатына ылайык,

¹³⁰ «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктарды, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоону кепилдикке алуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы. 10-берене. – Б., 04.08.2008.

¹³¹ rus.azattyk.org/content/kyrgyzstan...violence.

¹³² «Үй-бүлөдөгү зомбулуктан социалдык укуктук коргоо жөнүндө» КР мыйзамы. 1-бер. – Б., 25.03.2003.

¹³³ Асанова Ч. Молчание «Ягнят» // «Слово Кыргызстана». 17. 07. 2012. (10878)

¹³⁴ Кыргыз Республикасынын үй бүлө кодекси. 13-беренеси. – Б., 26. 06. 2003.

алгач, кудаа түшүү менен калың беришип, кыз тараптан сеп алышкан соң нике, той маселелери чечилген. Эч кимибиз тана албайбыз, кыргыздарда ала качуу - үй-бүлө куруунун бир формасы катары болуп келген. Бул адаттын калыптанышына төмөнкүлөр шарт түзгөн:

- кээ бир жигиттердин калың төлөөгө материалдык кубатынын жетпегендиги;

- согуштардын көп болуп, шаан-шөкөт менен үйлөнүүгө шарттын жоктугу. Атап өткөн абалдарда, кыздын ыраазычылыгын алган соң, жигиттер алып качып келишкен. Бирок, мыйзам шарт койгондой, адат дагы шарт коет: эркинен сырткары эмес, макулдугу менен. Куугун кыздын туугандарынан туруп, келгенде, биринчи кезектеги суроо, мажбурлап алып келиштиби деген мааниде болгон. Эгерде кыз ыраазы болсо, ата-энесинин батасын сураган, андан кийин нике, той маселелери чечилген. Кыз мажбурлап алып келгенин билдирсе, эки үй-бүлө эмес, эки уруунун ортосунда жаңжал чыккан.¹ Демек, той өткөрүп үйлөнүүгө шарты жок болсо, кыздын макулдугу менен ала качууга каада катары баа берип, ал эми макулдугусуз ала качууну эч бир салтта жок, кылмыш деп тыянак чыгарсак болчудай.

Мыйзамдын ар тараптуу коргоого алуусуна карабастан, учурдагы аялдар үй-бүлө зомбулугуна жана мажбурлап никеге тартууга дуушар болуп жатканын жашыра алчуудай эмеспиз. Каада-салтты шылтоо кылып, эркине каршы ала качууну, үй-бүлөдөгү эркектер тарабынан жасалган зомбулукту жоюу үчүн биздин оюбузча, бир нече активдүү иш чаралар жүргүзүлүүсү шарт:

1) *Кыргыз Республикасынын кылмыш жаза кодексинин 153, 155-беренелериндеги санкциялардын (эки же андан көп аял алуу, никеге мажбурлоо) реалдуу ишке ашуусун камсыздоо.* Мисалы: жогорку факттар боюнча арыз менен кайрылгандарды укук коргоо органдары менен биргеликте каттоого алууга, жана ал органдардан, кылмыш ишинин козголуп, жаза-чара колдонуусун талап кылууга укуктуу уюм коомчулук тарабынан түзүлсө. Коомчулуктун көңүл борборунда турган ишке тартип сакчылары олуттуу мамиле жасашат. Эгерде, реалдуу жаза алгандар болсо, андай кубулуштардын кайталанбоосуна шарт түзөөр эле деп эсептейбиз.

2) *Зомбулуктун алдын-алуу максатында тарбиялык иш чараларды көп уюштуруу.* Тең укуктуулук менен кошулуп, Батыш маданияты биздин коомго аралашып жаткандай. Алардын менталитети менен кыргыз элинин менталитети эки башка. Мисалы, алар нике келишимин (брачный контракт) түзүү аркылуу баш кошушат. Кыргыз коомчулугу үчүн келишим менен никелешүү өөн учурайт. Себеби, үй-бүлө келечекке чогуу баруу максатында, түбөлүккө курулат. Сөз болуп жаткан келишимдик баш кошуу, никени алсызданттырат жана ыймансыздыктан кабар берет. «Ыйман кеткенде биринчи болуп үй-бүлө бузулат, эл бузулат анан мамлекет бузулат».² Демек, зомбулук жасагандар менен күрөшкөндөн караганда, тарбиялык иш чараларды уюштуруп, алдын алган оң окшобойбу. Бул максатта, «бекем үй-бүлө – күчтүү мамлекет» «Мекенди сүйүү – үй-бүлөдөн башталат» ж.б. ушул сыяктуу тарбиялык программалар ишке ашырылса жардам болмок деп эсептейбиз. /лгүлүү жүрүм-турумга чакырган, кыргыздын улуттук салт эрежелерин, жана ислам дининдеги үй-бүлө баалуулугуна тиешелүү принциптерди айкалыштырып, аял затынын кадыр-баркын жогорулатуу учурдун талабы.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 27.06.2010. Жалпы элдик референдумда кабыл алынган.
2. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси. – Б., 01.10.1997.
3. Кыргыз Республикасынын үй-бүлө кодекси. – Б., 26. 06. 2003.
4. «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктарды, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоону кепилдикке алуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы. – Б., 04.08.2008.
5. «Үй-бүлөдөгү зомбулуктан социалдык, укуктук коргоо жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын мыйзамы. – Б., 25. 03. 2003.
6. Теория государства и права / Под ред. Бабаева В.К. –М., ЮРИСТ. 1999.
7. Боруашов Б.И. Хрестоматия по истории государства и права Кыргызстана. – Б., 2008.
8. Слово Кыргызстана. Б. 17. 07. 2012 (10878)// Шоокум. Бишкек. август, 2012 (8).

¹ Боруашов Б.И. Хрестоматия по истории государства и права Кыргызстана. – Б., 2008. -382-Б.

² Бекешов Б. Үй-бүлө жана каада-салт. // Шоокум. № 8. август, 2012.

Рецензент: д.филос.н., профессор Үтүров К.